

ise onun "ilmü takâsîmi'l-ulûm"u metafiziğin bir alt dalı olarak tanımlamasından çıkarılabilir. İlimler taksimi ilmini müstakil bir disiplin olarak değerlendirmesiyle Taşköprizâde (a.g.e., neşredenlerin girişi, I, 63-64) dikkat çekici bir yaklaşım ortaya koymuştur.

Esere hâkim olan bakış açısı şer'î, felsefi ve tasavvufî disiplinleri bütüncül bir bilgi sistemi içinde ilişkilendirmektir. Bu yönüyle Osmanlı âlimlerinin ilmî zihniyeti hakkında zengin veriler sunmaktadır (esere bu açıdan yaklaşımlar için bk. Gökbilgin, VI/1-2 [1975], s. 127-138; VI/3-4 [1976], s. 169-182; Unan, sy. 17 [1997], s. 149-152). Osmanlı medrese muhitinde yetişmiş bir âlimin felsefi ilimlere bakışı açısından da önem arzeden *Miftâhu's-sa'âde*, din ilimleriyle felsefi disiplinlerin gerçekte barışık ve uzlaşık olduğunu vurgulayan pasajlarıyla dikkat çekmektedir (Korlaelçi, sy. 7 [1993], s. 28).

Eserin yirmi biri tam, sekizi eksik yirmi dokuz yazma nüshasının tanıtımı Cevat İzgi tarafından yapılmıştır (İzgi, s. 25-35). Molla Lutfi'ye nisbet edilen *es-Sa'âdetü'l-fâhire fî siyâdeti'l-âhire* adlı eserle (İzâhu'l-meknûn, II, 15; *Hediyyetü'l-ârifin*, I, 840) *Miftâhu's-sa'âde* arasında görülen benzerlikler, kitabın Molla Lutfi'ye ait olmadığını ve Taşköprizâde tarafından *Miftâhu's-sa'âde* için bir taslak çalışması olarak kaleme alındığını ortaya koymaktadır (daha fazla bilgi için bk. Yılmaz, s. III-V, XXIV-XXX). Taşköprizâde ömrünün

sonlarına doğru *Miftâhu's-sa'âde*'nin *Medînetü'l-'ulûm* adıyla bir özetini yazmış (Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 791; Köprülü Ktp., nr. 1387), oğlu Kemâleddin Mehmed Efendi de eseri *Mevzûâtü'l-ulûm* ismiyle Osmanlı Türkçesi'ne tercüme etmiştir (İstanbul 1313). Bu tercümenin neşrinde bazı eksik pasajlar bulunmaktadır (İzgi, s. 37-41). *Miftâhu's-sa'âde*'nin bir başka özeti de Solakzâde olarak tanınan Halîl er-Rûmî el-Hanefî tarafından kaleme alınmıştır (*Miftâhu's-sa'âde*, neşredenlerin girişi, I, 90). *Miftâhu's-sa'âde*'ye Kâtib Çelebi'nin *Keşfü'z-zunûn*'da elliye yakın, Sıddîk Hasan Han'ın *Ebcedü'l-'ulûm*'da kırkı aşkın atıfta bulunduğu literatür belirlenmesi kitabın aynı alanla ilgili literatüre olan etkisini göstermesi açısından önemlidir. İlk defa Haydarâbâd'da basılan *Miftâhu's-sa'âde*'nin (I-II, 1328-1329; III, 1356; nâşiri belirtilmeyen bir baskısı daha vardır [I-III, Beyrut 1405/1985]) ilmî neşrinin Kâmil Kâmil Bekrî ve Abdülvehhâb Ebû'n-Nûr yapmıştır (Kahire 1968). Osman Reşer tarafından Almanca'ya *Taşköprüzâde's miftâh es-sa'âde (Islamische Ethik und Wissenschaftslehre 10. Jahrhunderts d. H.)* adıyla eksik olarak çevrilen (İstanbul 1934) eserin terminolojik içeriğini Refik el-Acem ve Ali Dehrûc *Mevsû'tü müştalâhi Miftâhi's-sa'âde ve mişbâhi's-siyâde* adıyla alfabetik olarak hazırlamıştır (Beyrut 1998). Ayrıca Şa'bân Halîfe ve Velîd M. el-Avze eser hakkında iki ciltlik bir

etüt yayımlamıştır (*Miftâh al-sa'âda wa misbâh al-siyâda, étude bio-bibliographique et bio-metrique*, Kahire 1992). *Miftâhu's-sa'âde*'nin müellifinin oğlu Kemâleddin Mehmed Efendi tarafından ağır ve ağıdalı bir dille yapılan Türkçe tercümesi *Mevzûâtü'l-'ulûm*'u Mümin Çevik sadeleştirerek yayımlamıştır (*Mevzûâtü'l-'Ulûm: İlimler Ansiklopedisi*, I-II, İstanbul 1975).

BİBLİYOGRAFYA :

Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, I-III; ayrıca bk. neşredenlerin girişi, I, 14-15, 35, 63-64, 90; a.m.f., *Mevzûâtü'l-'ulûm*, I, 13-20; *Keşfü'z-zunûn*, I, 14-17; II, 1906; Sıddîk Hasan Han, *Ebcedü'l-'ulûm* (nşr. Abdülcebbar Zekkâr), Dimaşk 1978, I, 5-6; Brockelmann, *GAL*, II, 425-426; *Suppl.*, II, 453, 633; *İzâhu'l-meknûn*, II, 15; *Hediyyetü'l-ârifin*, I, 840; F. Rosenthal, *Knowledge Triumphant*, Leiden 1970, s. 44, 144; Ali Uğur, *Taşköprizâde Ahmed 'İsameddin Ebû'l-Hayr Efendi: Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve İlmî Görüşleri* (doçentlik tezi, 1980), Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi, s. 142-150; *Fihrisü mahtûâtü Mektebeti Köprülü*, İstanbul 1406/1986, II, 105-106; Cevat İzgi, *Taşköprizâde'nin Miftâh as-Sa'âde'sinin Dil ve Edebiyatla İlgili Bölümünün Tenkitli Metin Neşri* (yüksek lisans tezi, 1987), İÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 1-79; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtibü'l-idâriyye* (Özel), III, 18-20; Mustafa Necip Yılmaz, *Taşköprülüzâde ve es-Saâdetü'l-fâhire fî Siyâdeti'l-âhire Adlı Eseri* (yüksek lisans tezi, 1991), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. III-V, XXIV-XXX; Talat Sakallı, "Miftâhu's-saâde-İhyau Ulûmi'din Münâsebeti", *Taşköprülüzâde Ahmet Efendi: 1495-1561*, Kayseri 1992, s. 65-80; M. Tayyip Gökbilgin, "Taşköprü-zâde ve İlmî Görüşleri", *İTED*, VI/1-2 (1975), s. 127-138; VI/3-4 (1976), s. 3, 169-182; Murtaza Korlaelçi, "Taşköprülüzâde ve Kâtip Çelebi'ye Göre Türk Kültüründe Felsefenin Yeri", *Felsefe Dünyası*, sy. 7, Ankara 1993, s. 26-33; Fahri Unan, "Taşköprülüzâde'nin Kaleminden XVI. Yüzyılın 'İlim' ve 'Âlim' Anlayışı", *Osm.Ar.*, sy. 17 (1997), s. 149-264; İlhan Kutluher, "Fârâbî'den Taşköprizâde'ye: Uyarlık, Din ve Bilim", *Akademik Araştırmalar Dergisi* (Osmanlı özel sayısı), sy. 4-5, İstanbul 2000, s. 13-30; M. Münir Aktepe, "Taşköprü-zâde", *İA*, XII/1, s. 42-44; Barbara Flemming, "Taşköprüzâde", *EP* (İng.), X, 351-352.

İLHAN KUTLUHER

MİFTÂHU't-TEŞBÎH

(Mفتاح التشبيه)

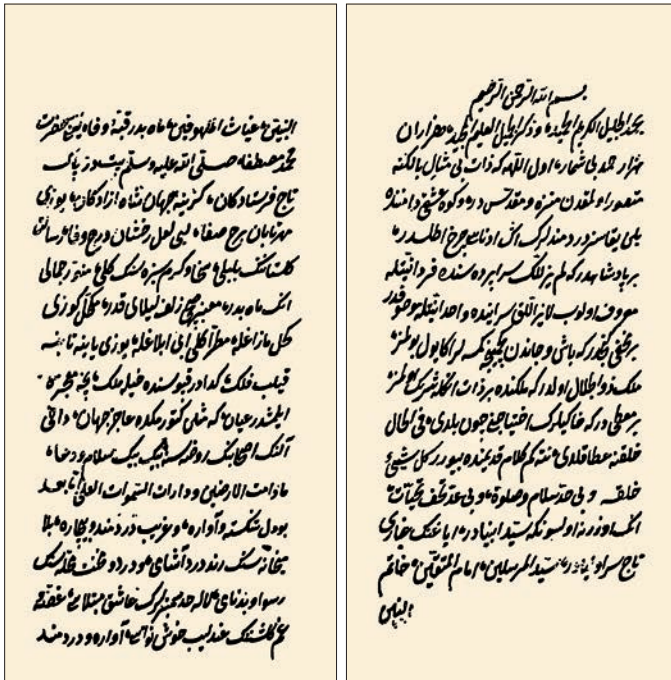
Muidî'nin

(X./XVI. yüzyıl)

divan şiirinde kullanılan teşbihlere dair eseri.

Arap ve Fars şiirinin tesiri altında gelişen divan şiirinde Arap ve İranlı müelliflerin belâgat sahasında ortaya koydukları eserler, her iki edebiyatın hayal âleminde ve teşbih kadrosundan yararlanan Türk

Miftâhu't-teşbih'in ilk iki sayfası (MÜ Fen- Edebiyat Fakültesi Ktp., nr. 67)

MİFTÂHU't-TEŞBÎH

şairlerinin yazdıklarını anlamak ve değerlendirmek için kullanılmaya başlanmış, bazı Türk müellifleri de bu çalışmalardan faydalanarak tercüme ve tâdil yoluyla birtakım eserler kaleme almışlardır. Ahmedî'nin bir kısım Farsça eserlerden özet yoluyla meydana getirdiği Farsça birkaç gramer ve belâgat kitabı (Çetin, II/3-4 [1952], s. 103-108) hariç tutulacak olursa Osmanlı sahasında yazılan Türkçe belâgat kitaplarının ilk örnekleri, Şeyh Ahmed el-Berdahî el-Âmidî'nin *Kitâbü Câmiî en-vâi'l-edebi'l-Fârisî'si* ile (telif tarihi: 907/1502) Mustafa Sürûrî'nin *Bahrü'l-mâârif* (telif tarihi: 956/1549) adlı eserleridir. Muîdî'nin *Miftâhu't-teşbih*'i de bu konuda Osmanlı alanında yazılan üçüncü kitaptır.

Miftâhu't-teşbih'in mevcudiyeti yakın zamana kadar bilinmemektedir. Kaynaklarda adı geçmediği gibi bu hususta yapılan araştırmalarda da kendisine herhangi bir atıfta bulunulmamıştır. Bir tesadüf neticesinde elde edilen eserin bugün bilinen tek nüshası Marmara Üniversitesi Fen - Edebiyat Fakültesi Kitaplığı'nda kayıtlı olup (nr. 67) 19 varaktır. Sonundaki mühür, bu nüshanın Dârü'l-hilâfe'deki adı belirtilmeyen bir kuruma müderris Ahmed Ziyâeddin tarafından vakfedildiğini göstermektedir. Eserin telif tarihi bulunmadığı gibi istinsah tarihi de yoktur. Nüshanın sonundaki 1007 (1598) yılına ait bir vefeyat kaydı bu tarihten önce telif edildiğini göstermektedir.

Mukaddimede müellif eserine *Miftâhu't-teşbih* adını koyduğunu belirtmekte, yine mukaddimede kendi adını da Muîdî olarak vermektedir. Şuarâ tezkirelerinde bahsedilen ve her ikisi de XVI. asırda yaşamış olan iki Muîdî mevcuttur. Eser üzerinde yapılan bir çalışmada *Miftâhu't-teşbih*'in Kalkandelenli Muîdî'ye ait olduğu sonucuna varılmıştır (Erünsal, VII-VIII [1988], s. 218-220).

Miftâhu't-teşbih'in mukaddimesinde müellif kendisinden bahsetmekte, eserin telif tarzı, muhtevası ve teşbih sanatının özellikleri hakkında açıklamalarda bulunmaktadır. Burada müellif *Enîsü'l-üşşâk* adlı bir kitabı örnek aldığını belirtir. *Enîsü'l-üşşâk*, İnan belâgatının önemli eserlerinden *Hağâyıku'l-hadâ'ik*'in yazarı Şerefeddin Râmî tarafından 826 (1423) yılında Fars edebiyatında kullanılan teşbihleri açıklamak için kaleme alınmış küçük bir risâledir. Muîdî eserinde Şerefeddin Râmî'nin uyguladığı sistemi divan şiirine uygulamıştır. Ancak *Miftâhu't-teşbih* basit bir tercüme veya adaptasyon

değil orijinal bir eserdir ve *Enîsü'l-üşşâk*'tan alınan sadece şekildir. Malzeme olarak divan şairlerinin eserleri ve özellikle Ahmed Paşa'nın divanı kullanılmıştır. Muîdî bu hususu mukaddimede açıklamaktadır (vr. 3^b-4^a).

Eser mukaddimeden sonra yirmi bir bab ve bir hâtimedan meydana gelmektedir. Bablarda, "Baştan ayağa sevgilinin âzasına itlak olunan elfâz beyan olunmuştur." Muîdî her babda benzetmelerle ilgili kelimeleri sıralarken örnek beyitler zikretmektedir. Bunların çoğu kendi şiirlerinden, bir kısmı Ahmed Paşa'nın divanından seçilmiş, Kemalpaşazâde'den de bir beyit alınmıştır. Ancak Muîdî'nin yaptığı bazı benzetmelerde zorlama olduğu görülmektedir. Birkaç yerde istişhâd için naklettiği beyitler teşbihi açıklamak için yazılmış intibamı vermektedir. Hâtimede teşbihle birlikte tenasübe de dikkat edilmesi gerektiği belirtilmekte ve bu konuda bir iki örnek verilmektedir. Eserinin sonuna koyduğu bir kıtada Muîdî bu risâleyi bir iki haftada kaleme aldığını, Türkçe'de daha önce bu konuda bir eser bulunmadığını söylemekte ve *Miftâhu't-teşbih*'in telifinden sonra başka müelliflerin de aynı konuda eser yazdıklarını bildirmektedir. *Miftâhu't-teşbih* metnin transkripsiyonu ve tıpkıbasımıyla birlikte İsmail E. Erünsal tarafından yayımlanmıştır (bk.bibl.).

BİBLİYOGRAFYA :

İsmail E. Erünsal, "Muîdî'nin Miftâhu't-Teşbih'i", *Osm.Ar.*, VII-VIII (1988), s. 215-272; Kemal Eraslan, "Eski Bir Belâgat Kitabı", *Birinci Milli Türkoloji Kongresi: 6-9 Şubat 1978*, İstanbul 1980, s. 3; Nihad M. Çetin, "Ahmedî'nin Bilinmeyen Birkaç Eseri", *TD*, II/3-4 (1952), s. 103-108.

İSMAİL E. ERÜNSAL

MİFTÂHU'İ-ULÛM

(مفتاح العلوم)

Ebû Ya'kûb es-Sekkâkî'nin

(ö. 626/1229)

Arap grameri ve belâgatına dair eseri.

Konunun önemi, kitabın adı ve planı hakkında kısa bilgi verilen bir mukaddimeden sonra üç bölüme ayrılan eserin birinci bölümünde sarfın mahiyeti ve tarihi, harfler ve mahreçleri, kelimelerin teşekkülü, kalıp ve vezinleriyle sarfın tamamlayıcısı niteliğinde kabul edilen iştiyak konusu incelenmiştir. İkinci bölümde nahvin tarifi ve faydası, âmîl, Arap dilinin i'rab ve i'rab âlâmetleri gibi Arap dilinin söz dizimi kurallarına ve sebeplerine dair

mantıkî izahlar yapılmıştır. Üçüncü bölümde meânî ve beyân ilimlerinin tarifleri, isnad, mûsnedün ileyh, mûsned, fasılvasıl, icâz-ırtnâb ve kasr bahisleriyle inşâ (talebi) cümleler ve söz dizimi içinde fiillerin etkisinde bulunan öğeler (müteallikat) gibi meânî ilminin temel meselelerinden sonra beyân ilminin ana konuları olan teşbih, mecaz, istiare, kinaye ele alınmış, ardından bedî ilmine geçilerek mâna ve lafız sanatları incelenmiştir. Bu bölümün sonunda -mantık disiplinine ait olmakla birlikte- meânî ilminin tamamlayıcısı kabul edilen hudûd, istidlâl, kıyas bahisleriyle meânî ve beyânın tamamlayıcısı olarak şiir, aruz, vezin ve kafiye incelenmiştir. Ardından Kur'an'a yapılan bazı itirazlara temas edilmektedir. Bu itirazlar Kur'an'da görülen birkaç yabancı kelime, i'rab hataları, Kur'an'ın erişilmez edebî bir eser olmadığı, içinde mâna bozuklukları, çelişkiler ve gereksiz tekrarların bulunduğu, şiir niteliği taşımadığı beyan edilmekle birlikte (Yâsîn 36/69) bazı âyet veya cümlelerin belli şiir bahirleri kalıbında olduğu noktalarında yoğunlaşmaktadır. 100'e yakın âyet çerçevesinde ele alınan bu bahiste Sekkâkî itirazlara cevap vermektedir.

Miftâhu'l-ûlûm'un özellikle meânî, beyân ve bedî ilimlerini kapsayan üçüncü bölümüyle Arap edebiyatında meşhur olan Sekkâkî, Abdülkâhîr el-Cürçânî'nin *Delâ'ilü'l-icâz*'i ile *Esrârü'l-belâğası*, Zemahşerî'nin *el-Keşşâfı* ve Fahreddin er-Râzî'nin *Nihâyetü'l-icâz*'ından yararlanmakla birlikte mantıkî bir örgü içinde az örnek, bol tanımlama ve gruplandırmalarla belâgat mevzularının incelenmesinde özgün bir yaklaşım getirmiştir. Ancak felsefeye olan düşkünlüğü yüzünden Sekkâkî, Arap üslûbunu Yunan bilim ve terimlerine uygulama gayretiyle uzun ibareler kullanmış, bunun sonucunda ifadesinde okuyucuyu zorlayan birtakım güçlükler ortaya çıkmıştır. *Miftâhu'l-ûlûm* Kahire (1317, 1318, 1348, 1356), İstanbul (1317), Bağdat (nşr. Ekrem Osman Yûsuf, 1402/1982) ve Beyrut'ta basılmıştır (ts. [el-Mektebetü'l-ilmîyyü'l-cedîde], nşr. Nâîm Zerzûr, 1403/1983; nşr. Abdülhamîd Hindâvî, 1420/2000).

Hüsâmeddin el-Hârizmî tarafından şerhedilen eser (Süleymaniye Ktp., Yahyâ Tefik, nr. 1109/1278; Esad Efendi, nr. 2996) özellikle üçüncü bölümüyle belâgat âlimlerinin dikkatini çekmiş ve telifinden itibaren bu bölüm üzerinde telhis, şerh, hâşiye ve recez şeklinde birçok mensur ve manzum çalışma yapılmıştır (*Keşfü'z-zu-*